

SUWLY- BATGALYK ÝERLER

Gazagystan
Gyrgyzstan
Türkmenistan

Maglumatlary täzelemek,
ýerli ilat bilen iş geçirmek we durnukly
peýdalanmak boýunça teklipler

Teniz-Korgalyn köller ulgamynda, Gazagystan

Suwly-batgalyk ýerler näme?

Biziň Merkezi Aziýadaky gurak sebitimizde suwly-batgalyk ýerlere (SBÝ) derýalar, kanallar, köller, suw howdanlary, joşgun-daşgyn sebäpli suw basan ýerler, howuzlar, çygly we batgalaşan ýerler degişlidir. Olaryň hemmesi sebitde adamlaryň saglygy we ýaşaýşy baglanyşykly bolan, öwezi dolunyp bolmajak suw serişdeleridirler we biologik dürlüligiň ojaklarydyrlar. Biziň ýurtlarymyzyň abadançylygy we tutuş ýaşaýşy suwly-batgalyk ýerlerimiziň arassalygyna we ekologiýa ýagdaýyna bagly bolup durýar.

Näme üçin olar wajyp?

Sebäbi olaryň tebigy hadysalardaky we adamlaryň durmuşyndaky ähmiýeti örän ýokarydyr we dürli-dürlüdür.

SBÝ-leriň has möhüm ekologik wezipelerinden aşakdakylary bellemek bolar: тузсуз сууны сактоо;

- süýji suwlaryň aýalyp saklanmagy
- ýerüsti we ýerasty suwlaryň akymynyň düzgünleşdirilmegi
- ýerasty suwlaryň belli bir derejede saklanmagy
- suwlaryň tebigy taýdan arassalanmagy we hapalaýjy maddalaryň saklanmagy
- kislorodyň atmosfera gaýtarylmagy, uglerodyň atmosferadan alnyp, toplanmagy
- klimatyň, aýratyn-da onuň ygal we temperatura düzgünleri babatda durnuklaşmagy
- kenar ýakalarynyň we topragyň eroziýa sebäpli zaýalanmagyndan goralmagy
- biologik dürlüligiň goralyp saklanmagyna ýardam etmegi
- ösümlikleriň we haýwanlaryň, şol sanda olaryň ýitmek howpy astyndakylarynyň ýa-da adamlar üçin ähmiýetli görnüşleriniň ýaşaýyş ýerleri bilen üpjün edilmegi

Alakol-Sasykkol köller ulgamy, Gazagystan

Näme üçin SBÝ-ler goralyp saklanmaga we rejeli peýdalanmaga mätäçdirler?

SBÝ-leriň daşky gurşawynyň ýaramazlaşmagyna we olaryň ekoulgamlarynyň zaýalanmagyna getirýän antropogen häsiýetli birnäçe howplar bar, olara tehnogen hapalanmalar, oba hojalyk maksatlary üçin suwlaryň kadasyz alanmasy, biologik serişdeleriň gözegçiliksiz ulanylmagy, tebigy akymalarynyň üýtgedilemgi we bentleriň gurulmagy, şeýle hem suw serişdelerini serhetüsti ulanmagyň meseleleri degişlidir.

Photo by Marina Bazarevskaya

Suwly-batgalyk ýerler barada Ramsar konwensiýasy

Ramsar konwensiýasy – bu suwly-batgalyk ýerleri we olaryň tebigy serişdelerini gorap saklamakda we oňlanyşykly peýdalanmakda milli hereketleriň we halkara hyzmatdaşlygyň esaslaryny üpjün edän hökümetara şertnamadyr. Konwensiýanyň maksatlaýyn wezipesi ýa-da missiýasy suwly-batgalyk ýerleriň goralyp saklanmagyna, oňlanyşykly – paýhasly ulanylmagyna, dikeldilmegine, olardan alynýan peýdanyň bolsa hemmeler tarapyndan ykrar edilmegine we gadyr-gymmatynyň bilinmegine gönükdirilendir.

Bu wezipe 2016-2014-nji ýyllar üçin niýetlenen 4-nji Strategik meýilnamada bellendi.

Meýilnama 4 sany uleri tutulýan ugurlardan (maksatlardan) we 19 sany kiçi maksatlardan durýar:

1-nji maksat: Suwly-batgalyk ýerleriň zaýalanmagyna we ýitirilmegine getirýän faktorlara seredilmegi

2-nji maksat: Ramsar ýerleriniň ulgamynyň netijeli goralyp saklanmagy we dolandyrylmagy

3-nji maksat: Ähli suwly-batgalyk ýerleriniň akylyly-paýhasly ulanylmagy

4-nji maksat: Konwensiýanyň amala aşyrylyşynyň kämilleşdirilmegi

Merkezi Aziýanyň ähli ýurtlaryny hem goşmak bilen, dünýäniň 169 ýurdy bu Konwensiýanyň Taraplarydyrlar. Häzirki wagtda Merkezi Aziýada 21 sany suwly-batgalyk ýerler halkara ähmiýerli ýerler, ýagny Ramsar ýerleri derejesini aldylar.

Photo by Marina Bazarovskaya

Merkezi Aziýanyň sebitleýin Ramsar başlangyjy (MA SRB)

Bu başlangyç 2016-njy ýylda milli we sebit derejesinde Ramsar konwensiýasyny netijeli amala aşyrmak maksady bilen, SBÝ-leri gorap saklamak we rejeli peýdalanmak boýunça sebitleýin hyzmatdaşlygy güýçlendirmek üçin döredildi. Häzirki wagtda Gazagystan, Gyrgyzstan we Türkmenistan MA SRB-yň agzasydyrlar. Üç ýurtdan tejribeli bilermenler – alymlar we işgärler çözümleri, kararlary kabul etmeglige jogapkär MA SRB-yň Utgaşdyryjy komitetiniň düzümine girdiler.

Sebitde Ramsar konwensiýasynyň düzgünleriniň ýerine ýetirilişi we Ramsar SBÝ-leriniň dolandyrylyşy

Ramsar konwensiýasy onuň Tarapy bolan ýurtlardan suwly-batgalyk ýerleri dolandyrmak boýunça edaralary ýa-da edaralar toplumyny döretmekligi talap etmeýär, olaryň öz üstlerine alan borçnamalaryny ýerine ýetirmeklige şertleri we serişdeleri kesgitlemek hukugyny döwletleriň özlere berýär. Şunuň bilen baglylykda, Merkezi Aziýa ýurtlaryň her birinde SBÝ-leri dolandyrmak boýunça olaryň hersiniň özüne mahsus bolan tejribesi bar.

Alakol-Sasykkol
köller ulgamy,
Gazagystan

Gazagystan. Gazagystan Ramsar konwensiýasyny 2007-nji ýylyň 2-nji maýynda goşuldy we häzirki wagtda halkara ähmiýetli suwly-batgalyk ýerler diýlip ygylan edilen 19 sany obýekti bar. Olardan başga-da, ýene 5 sany SBÝ-ler 2018-2021-nji ýyllarda Ramsar sanawyna girizmeklik üçin mynasyp diýlip kesgittenildi.

Gazagystanda 2004-nji ýylyň 9-njy iýulynda “Haýwanat dünýäsini goramak, köpeltmek we peýdalanmak hakynda” (№ 593-II), 2006-njy ýylyň 7-nji iýulynda “Aýratyn goralýan tebigy ýerler hakynda” (№ 175-III) kanunlar kabul edildi, ol kanunlara suwly-batgalyk ýerleri düzgünleşdirýän hukuk kadalary girizildi (15.06.2017 ý. ýagdaýyna girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen); suw ýataklaryny halkara we ýurt ähmiýetli suwly-batgalyk ýerlerine degişli etmekligiň Düzgünleri tassyklandy (Gazagystan Respublikasynyň Hökümetiniň 2015-nji ýylyň 11-nji fewralyndaky №18-03/94 belgili karary); halkara we ýurt ähmiýetli suwly-batgalyk ýerleriň sanawy tassyklandy (Gazagystan Respublikasynyň Oba hojalyk ministrliginiň 2015-nji ýylyň 24-nji aprelindäki №18-03/369 belgili buýrugy). Gazagystan Respublikasynyň 2010-njy ýylyň 21-nji ýanwaryndaky «Ösümlik we haýwanat dünýäsiniň meseleleri boýunça Gazagystan Respublikasynyň käbir kanunçylyk namalaryna üýtgetmeleri we goşmaçalary girizmek hakynda» Kanunyna

(№ 242-IV) laýyklykda Gazagystan Respublikasynyň 2004-nji ýylyň 9-njy iýulyndaky «Haýwanat dünýäsini goramak, köpeltmek we peýdalanmak hakynda» Kanunyna (№ 593-II) suwly-batgalyk ýerlerini kadalaşdyrmak hakynda täze 39-1 «Suwly-batgalyk ýerler» maddasy goşuldy. Gazagystan Respublikasynyň 2006-njy ýylyň 7-nji iýulyndaky «Aýratyn goralýan tebigy ýerler hakynda» Kanunyna (№ 175-III) guşlar üçin aýratyn möhüm ýerler boýunça kadalar (15.06.2017ý. ýagdaýyna girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen) goşuldy.

Gazagystanyň ähli Ramsar SBÝ-leri, hereket edýän milli kanunçylyga laýyklykda tutuşlygyna ýa-da olaryň belli bir bölegi AGTÝ-leriň düzümine girýär, özem ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edaralaryň ol ýerlere gytaklaýyn täsiri bar. Gazagystan Respublikasynyň suw serişdelerini dolandyrmak boýunça taýýarlanýan Döwlet maksatnamasynyň çäklerinde premýer-ministriň teswirnama çözgüdi bilen (2013-nji ýylyň 2-nji iýulyndaky mejlisiň №11-5/07-168 belgili teswirnamasy) işlenip düzülýän Maksatnamanyň taslamasyna AGTÝ-leriň çäklerinde ýerleşýän suw ýataklaryny, şol sanda halkara ähmiýetli SBÝ-leri aýratyn bölüm edip girizmeklik barada görkezme berildi. Şeýle hem, SBÝ-leriň sanasiýasy boýunça zerur çäreleri kesgitlemeklik tabşyryldy.

Gyrgyzstan. Gyrgyzstan Respublikasy Ramsar konvensiýasyna 2002-nji ýylyň 10-njy aprelindäki kabul edilen “Birleşen Milletler Guramasynyň 1971-nji ýylyň 2-nji fewralyndaky Suwda ýüzýän guşlaryň ýaşaýan ýerleri hökmünde goralýan halkara ähmiýetli suwly-batgalyk ýerler baradaky konvensiýasyna goşulýşmak hakynda” Kanunyna (№54) laýyklykda goşuldy.

Respublikada Ramsar konvensiýasyny durmuşa geçirmek bilen baglylykda ondan gelip çykýan borçnamalaryň utgaşdyrylmagyny we üpjün edilmegini Gyrgyzstan Respublikasynyň Hökümetiniň ýanyndaky Daşky gurşawy goramak we tokaý hojalygy döwlet agentligi (GR DGGTHDA) amala aşyrýar. Suwly-batgalyk toplumary öwrenmeklige we gorap saklamaklyga gönükdirilen işler agzalan agentlik bilen Gyrgyzstan Respublikasynyň Milli Ylymlar akademiýasy (GR MYA) tarapyndan suwly batgalyk ýerleri tükellemek, SBÝ-leri peýdalanmagyň we gorap saklamagyň birkysmy düzgünnamasyny, aýratyn gymmatly ýerleri dolandyrmagyň meýilnamalaryny taýýarlamak bilen bagly taslamalary, şol sanda hereket edýän Suwly-batgalyk ýerleri gorap saklamagyň 2013-2023-nji ýllar üçin strategiýasy taslamasyny işläp düzmekligi we ýerine ýetirmekligi öz içine alýar.

Gyrgyzsatanyň Ramsar konvensiýasy boýunça borçnamalaryny ýerine ýetirmek bilen baglylykda, DGGTHDA-nyň ýolbaşçylaryndan we milli bilermenlerden-MA SRB-nyň Gyrgyzstan boýunça agzalaryndan düzülen işçi topary (B.Mamatairow, R.Akulow, A.T.Dawletbakow, A.N.Ostaşenko) tarapyndan Ramsar sanawyna girizmeklige has mynasyp hasaplanan SBÝ-ler saýlanyp alyndy: Çardaktusu, Kara-Suu, Sary-Çelek, Susamyr derýasynyň orta akymy, Orto-Tokoý, Toktogül, Kirow. Bu SBÝ-leri durnukly peýdalanmak we gorag çäreleriniň esaslaryny taýýarlamak boýunça olary dolandyrmagyň meýilnamalaryny işläp düzmek üçin barlag işlerini geçirmek hem işçi toparyň öňünde durýan meselelere degişlidir. Şeýle hem, suwda ýüzýän we suw ýakasynda ýaşaýan guşlaryň halkara sanawyny (IWC) geçirmek çäresiniň çäklerinde diňe bir Ramsar ýerlerinde däl-de, eýsem Guşlar üçin aýratyn möhüm ýerlerde (IBA) gyşlaýan suwly-batgalyk guşlarynyň monitoringini geçirmek işleri hem alnyp barylýar. Ýokarda agzalan bilermenler tarapyndan AGTY-leriň, GR MYA-nyň we degişli awçylyk hojalyklarynyň işgärleri bilen bilelikde Ramsar ýerlerinde-de, Gyrgyzstanyň beýleki suwly-batgalyk ýerlerinde-de monitoring işleri alnyp barylýar.

Çатыр-Кул көли,
Gyrgyzstan

Türkmenbaşy aýlagynyň
demirgazyk-gündogar bölegi,
Türkmenistan

Türkmenistan. Türkmenistan 2009-njy ýylyň iýul aýynda Ramsar konwensiýasynyň tarapy boldy we häzirikçe diňe bir Ramsar çäginini – Türkmenbaşy aýlagyny konwensiýanyň sanawyna girizdi. Muňa garamazdan, eýýäm 2010-njy ýylda BMG-nyň daşky gurşaw barada Konwensiýalary we maksatnamalary boýunça Türkmenistanyň borçnamalarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek baradaky Döwlet komissiyasynyň ýanynda Ramsar konwensiýasy boýunça Işçi topary döredildi.

Topar ýurtda Ramsar konwensiýasynyň ýerine ýetirilişine hem-de Ramsar sanawyna girizilen we geljekde giriziljek suwly-batgalyk ýerleriň dolandyrylyşyna gözegçilik edýär we ol çäreleriň ýerine ýetirilmegine gatnaşýar. Işçi topar MA SRB-ny işläp düzmeklige gatnaşdy. Türkmenistanyň MA SRB-na gatnaşmagy Türkmenistanyň Daşky gurşawy goramak we ýer serişdeleri baradaky döwlet komitetine ýurduň Ramsar konwensiýasynyň çäklerindäki halkara borçnamalaryny ýerine ýetirmeklige, şeýle hem aşakdaky esasy maksatlara ýetmeklige: beýleki ýurtlarda bolşy ýaly, Türkmenistanda hem Ramsar SBÝ-leriniň ulgamyny döretmäge, onuň üçin Kelif kölleri bilen bilelikde Garaşsyzlygynyň 15 ýyllygy suw howdanyny, şäher suwly-batgalyk ýeri hökmünde Gurtly kölüni, Hazar deňziniň kenaryndaky Günorta-Çeleken we Türkmen aýlaglary bilen bilelikde Ogurjaly adasyny, “Altyn asyr” Türkmen kölüni, Sarygamys kölüni,

Soltandag-Gyzylburun köller ulgamyny Ramsar sanawyna girizmek üçin hödürnamalary taýýarlap ugratmaga; şeýle hem, suwly-batgalyk ýerlerdäki, şol sanda deňziň kenar ýakalarynda (EBSA/CBD) we guşlar üçin möhüm ähmiýetli ýerler (IBA) bolan içerki suw ýataklarynda gyslaýan guşlaryň yzygiderli gözegçiligini – monitoringini dowam etdirmäge ýardam eder.

Ýokarda aýdylanlardan ugur alyp, Işçi toparyň bilermenleri (E.A.Rustamow, A.Weýisow, Ş.Garryýewa) Ramsar konwensiýasynyň talaplaryna laýyklykda Günorta Çeleken we Türkmen aýlaglary bilen bilelikde Ogurjaly adasyny Ramsar sanawyna girizmek boýunça hödürnamany (RIS maglumatlar resminamasy) taýýarlamağa girişdiler. Işçi toparyň bilermenleri (E.A.Rustamow, J.Saparmyradow, A.Weýisow) Iş meýilnamasyna laýyklykda 2015-2017-nji ýyllarda suwly-batgalyk ýerlerde, özem diňe bir Ramsar sanawyna giren Türkmenbaşy aýlagynda däl-de, eýsem, beýleki SBÝ-lerde hem monitoring işlerini alyp bardylar.

Işçi toparyň we Türkmenistanyň Daşky gurşawy goramak we ýer serişdeleri baradaky döwlet komitetiniň suwly-batgalyk ýerleri öwrenmek we gorap saklamak bilen bagly öňlerinde duran esasy wezipeler – ol ýerleriň doly tükellemesini geçirmek, olaryň kanuny taýdan goraglylygyny üpjün etmeklige ýardam etmek we dolandyrmak boýunça degişli Meýilnamalary taýýarlamak bolup durýar.

MA SRB-nyň ýerli birleşmeler bilen işleşmäge gönükdirilen ilkinji taslamasy

“Ýerli adamlaryň birleşikleriniň suwly-batgalyk ýerleri (SBÝ) gorap saklamak we durnukly peýdalanmak boýunça iň oňat tejribelerini ýygnamak we ýaýratmak arkaly Gazagystanda, Gyrgyzstanda we Türkmenistanda SBÝ-leriň derejesi barada maglumatlary täzelemek” taslamasy Ramsar konwensiýasynyň Sekretariaty tarapyndan goldanyldy we Ýaponiýa tarapyň meýletin gatanç serişdeleriniň hasabyna amala aşyryldy boldy.

Taslamanyň maksady – Gazagystanda, Gyrgyzstanda we Türkmenistanda Ramsar suwly-batgalyk ýerlerini dolandyrmakda we gorap saklamakda köp ýyllaryň dowamynda ýerli ilat tarapyndan alnyp barylýan iň oňat tejribeleri toplamak, täzelemek we ýaýratmak boldy.

Taslamanyň çäklerinde şu wezipeler goýuldy:

- Gazagystandaky, Gyrgyzstandaky we Türkmenistandaky SBÝ-ler baradaky maglumatlary täzelemek.
- SBÝ-leriň gymmatlygy we ol ýerleriň adamlara edýän hyzmatlary dogrusynda ýerli adamlaryň birleşikleriniň habarlylygyny öwrenmek we şeýle ýerleriň wajplygy barada olaryň habarlylygyny ýokarlandyrmak maksady bilen söhbetdeşlikleri geçirmek.
- Ýerli ilaty çekmek arkaly, SBÝ-leriň Bütindünýä gününe bagyşlanan uly göwrümlü çäreleri geçirmek.
- Merkezi Aziýa ýurtlarynda: Gazagystanda, Gyrgyzstanda we Türkmenistanda suwly-batgalyk ýerleri gorap saklamagyň we dolandyrmagyň iň oňat tejribeleri boýunça degişli gollanmany ýazmak, bu wezipe Taslamanyň jemleýji we esasy netijesi boldy.

Photo by Marina Bazarevskaya

Taslamanyň çäklerinde geçirilen meýdan işleri

Meýdan işleriniň çäklerinde milli bilermenler (Ýokardan aşak) Askar Dawletbakow (Gyrgyzstan), Adylbek Kozybakow (Gazagystan), we Eldar Rustamow (Türkmenistan) ýerli ilat we dolandyrys edaralarynyň wekilleri bilen duşuşyklary geçirdiler.

Tablisada görkezilen 10 sany SBÝ-leriň ýagdaýy barada maglumatlary topladylar.

Taslamanyň çäklerinde barlag geçirilen SBÝ-ler

	Ady	Ramsar sanawyna girizilen senesi we meýdany	Koordinatlary	Değişiligi	
				AGTÝ	Dolandyryş çäk (oblast ýa-da welaýat, raýon ýa-da etrap)
1	Teniz-Korgaljyn köller ulgamy	11.10.1976 353 341 ra	50°25'59" 69°11'20"	Korgaljyn döwlet tebigy goraghanasy	Akmolla oblastynyň Korgaljyn raýony, Karaganda oblastynyň Nurin raýony
2	Alakol-Sasykkol köller ulgamy	25.11.2009 914.663 ra	46°16'00" 81°32'00"	Alakol döwlet tebigy goraghanasy	Almata oblastynyň Alakol raýony, Gündogar-Gazagstan oblastynyň Urjar raýony
3	Kiçi Aral deňzi we Syrderýanyň deltasy	02.02.2012 330.000 ra	46°20'50" 61°00'09"	Barsagelmez döwlet tebigy goraghanasy	Gyzylorda oblastynyň Aral raýony
4	Karakol köli	3.773 ra	43°53'44" 51°30'93"	Üstýurt döwlet tebigy goraghanasynyň Karakiýa-Karakol döwlet zoologiýa çäkli goraghanasy	Mangistay oblastynyň Aktau şäheri
5	Issyk-Kul köli	26.12.1976 624.439 ra	42°22'17" 77°21'58"	Yssyk-Kul döwlet tebigy goraghanasy	Yssyk-Kul oblastynyň Yssyk-Kul, Jetioguz, Týup, Aksu we Ton raýonlary
6	Soň-Kul köli	23.01.2011 38.869 ra	41°55'03" 75°08'32"	Karatal-Japyryk döwlet tebigy goraghanasy	Naryn oblastynyň Naryn raýony
7	Çatyr-Kul köli	08.11.2005 16.100 ra	40°33'31" 75°09'03"		Naryn oblastynyň Naryn raýony
8	Türkmenbaşy aýlagy	03.07.2009 267.124 ra	39°47'47" 53°21'70"	Hazar döwlet tebigy goraghanasy	Balkan welaýatynyň Türkmenbaşy etraby
9	Gurtly köli	1421 ra	38°01'00" 58°22'00"	-	Aşgabat şäheri
10	Garaşsyzlygyň 15 ýyllygy suw howdany we Kelif kölleri	85.488 ra	37°31'00" 65°06'00"	Amyderýa döwlet tebigy goraghanasynyň Kelif çäkli goraghanasy	Lebap welaýatynyň Kerki we Halaç etraplary

Ýerli ilatyň arasynda gürründeşlik geçirilip, soraşmak arkaly maglumatlar toplanyldy. Sorag arkaly maglumat almagyň maksady: olaryň SBÝ-leri ulanyşlaryny, nähili peýda görýändiklerini, nähili kinçylyklaryň bardygyny we ol kynçylyklary ýeňip geçmek üçin nähili teklipleriniň, isleg-arzuwlarynyň bardygyny anyklamak. Soragnamanyň esasynda ýerli ilatyň SBÝ-ler baradaky habarlylygy, özüleriniň ýaşaýan ýerlerindäki SBÝ-ler tarapyndan berilýän ekologik hyzmatlaryň aýratynlyklaryna, ol ýerleri gorap saklamagyň we durnukly peýdalanmagyň wajyplygyna göz ýetirişleri anyklanyldy. Jemi 505 adamlara, şol sanda Gazagystanda – 77, Gyrgyzstanda – 240 we Türkmenistanda hem – 188 adamlarda soraglar arkaly maglumatlar toplanyldy.

Ýerli ilat üçin SBÝ-leriň ekoulgam hyzmatlary

SBÝ-ler süýji suw bilen üpjün edýärler

- Mysal üçin, Issyk-Kul kölüniň kenarynda ýaşaýan ýerli ilat bu SBÝ-i ilkinji nobatda suw çeşmesi hökmünde (91%) baha berýär we Issyk-Kul çöketligindäki kiçi derýalaryň suw serişdelerini içmek üçin we oba hojalyk önümlerini öndürmekde suwaryş maksady bilen ulanýar.
- Garaşsyzlygyň 15 ýyllygy suw howdany (Türkmenistan) SBÝ-iň kenarynda ýaşaýan adamlar özüleriniň ýaşaýsyny bu suw ýatagysyz göz önüne getirmeyärler, çünki howdanyň töweregindäki ilatly nokatlaryň agyz suwy we tarp ýerlerdäki oba hojalyk ekinleri üçin ýerler diňe şu howdanyň hasabyna suw bilen üpjün edilýär. Soraglara jogap berenleriň bellemeklerine görä, soňky ýyllarda howdana gelýän suwuň mukdary azaldy, bu bolsa ýerli ilatyň durmuş-ykdysady ýagdaýyna ýaramaz täsir edýär.

Ýokarda

Balykçylar Syrderyada.
Gyzylorda oblastynyň Aral raýony

Aşakda

Ilaldan sorag-jogap arkaly maglumat almak

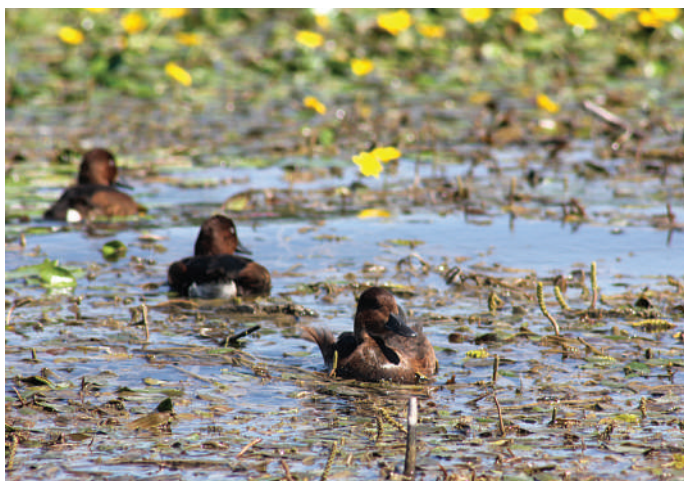
Sorag-jogaba gatnaşyjylar

SBÝ-ler ýerli ilaty iýmit bilen üpjün edýärler, gazanç çeşmesi bolup hyzmat edýärler we ilatyň hal-ýagdaýyna täsir edýärler

- Gazagystanda Akmollla oblastynyň Korgaljyn raýonynda ýaşayan ilatyň durmuş-ykdysady ýagdaýy kanagatlanarly, bu esasan, sahralyklardaky oňat öri meýdanlarynyň, balygyň ýeterlik gorlarynyň bolmagy hem-de uly şäheriň ýakyn ýerleşmegi bilen baglydyr, ýerli balykçylar, fermerler we daýhan hojalyklary SBÝ-däki we onuň töweregindäki ýerlerden alýan we öndürýän önümlerini – balygy, goýnuň, sygyryň, atyň, öý guşlarynyň etini, süýdi we süýt önümlerini (gymyz, gurt, irimşik, smetana we başg.) şäheriň bazaryna çykaryp satýarlar.
- Son-Kul köli sebitiň ekologik we ykdysady durnuklylygynda örän möhüm ähmiýete eýedir, köl balykçylygyň, maldarçylygyň, syýahatçylygyň ösmegini we adamlaryň dynç almaklaryny üpjün edýär. Garalýan SBÝ-iň köp bölegi öri meýdanlary hökmünde ulanylýar. Ýerler mallary saklamakda maksadalaýyk ulanylýar, giň öri meýdanlarynyň bolmagy süýdün we etiň köp öndürilmegi üçin esasy şert bolup durýar.
- Türkmenbaşy aýlagy SBÝ-i tarapyndan adamlara berilýän esasy hyzmatlar we bähbitler (deňiz suwy we süýjedilen suw, balyk, guş, syýahatçylyk, aw awlamak, balyk tutmak) ýerli adamlar üçin örän wajyp bolup durýarlar. SBÝ-iň we goraghananyň töweregindäki şäherçelerde, aýratyn-da uly bolmadyk ilatly nokatlarda ýaşayan adamlaryň ýaşayşy gönüden göni balygy we uçup geçýän-gyşlaýan guşlary hem goşmak bilen, biologik baýlyklara bagly bolup durýar.
- Issuk-Kul kölünde her ýylda 120 tonna çenli dürli görnüşli bayklar – çebak, garabalyk, teňňebalyk, pelýad, sig we beýleki balyklar tutulýar, däneli ösümlikleri, ýeralmany, gök we miwe önümlerini öndürmeklip ýola goýlan.
- Kiçi Aral deňzi we Syrderyanyň deltasy SBÝ-de ýaşayan ýerli ilat esasan balykçylyk bilen meşgullanýar. Esasy pudak – balygy senagat möçberlerde tutmak we ony gaýtadan işlemek. Balyk tutmak bilen 61 sany subýekt (kärhanalar) meşgullanýar we olarda 187 adam işleýär.

Ýokardan aşak

Sorha-guylar Issyk-Kul kölüniň kenarynda, Gyrgyzstan

Alakol kölündäki ördekler, Gazagystan

SBÝ-ler guşlar üçin ýaşayyş we göçüş (migrasiýa) ýerleri bolup hyzmat edýärler

- Teniz-Korgaljyn köller ulgamy Merkezi Aziýanyň Guşlar üçin möhüm ähmiýetli ýerleriniň biri bolmak bilen, onuň üstünden her ýylda suwda ýüzýän we suw ýakasynda ýaşayan guşlaryň millionlarçasý, şol sanda körje, kiçi sakargaz ýaly dünýä derejesinde ýitmek howpy abanýan görnüşleriň birnäçe müňüsi uçup geçýärler. Bu SBÝ-iň töweregini gurşap alýan sähralyklar dünýä derejesinde ýitmek howpy abanýan gara depeli tekejllygyň 150 töweregi jübüdi üçin we ýitmek howpuna ýakyn görnüş – garlawaç pisintli sähra çulugynyň 700 töweregi jübüdi üçin höwürtgeläp ýaşayan ýerleri bolup hyzmat edýärler.

Yssyk-Kuldaky
adada uly
garajagazlaryň
höwürtgeleri,
Gyrgyzstan

- Issyk-Kul köli Merkezi Aziýanyň Guşlar üçin möhüm ähmiýetli ýerleriniň biridir, onuň ýalpak suwlary, suw giňişlikleri we kenar ýakasyndaky suwly-batgalyk ekoulgamy suwda ýüzýän we suw ýakasynda ýaşaýan guşlaryň 240-dan gowrak görnüşleri üçin olaryň göçýän döwründe dynç alýan, gyşlaýan we höwürtleýän ýerleri hökmünde ähmiýeti örän uludyr. Umuman, kölde dürli ýyllarda 50 müňden 100 müňe çenli (30 görnüş), ortaça 66.231 guş gyşlaýar. Kölüň kenarynda, adaty ýaşylbaşlar, çal ördekler, sona ördekler, syklykçy jünekeý ördekler iýmitleýärler we dynç alýarlar; sakarbaraklar we jygaly ördekler kenardan daşrakda, 20-30 metrlikdäki ýalpak suwly ýerlerde; sublitoral (suwuň has çuňrak ýerlerinde) zolakda bolsa – almabaş we gyzylybaş garamtyl ördekler, tersaýaklar (gyzylboýun, garboýun, kiçi, uly we çalyňak), kekilli garamtyl ördekler, uzyn çüňkli jübtün ördekler, şeýle hem guwlar – tauty we sorha, seýegräk ýagdaýda – kiçi guwlar gezýärler. Çuňluga 10 metrden geçmeýän kenar ýakasyndaky ýalpak suwly ýerler 478 ga meýdany tutmak bilen, gyşlaýan guşlar üçin esasy iýmitleýän ýerleridir.
- Türkmenbaşy aýlagy SBÝ-iň ornitofunasynyň düzümi guşlaryň 300-den gowrak görnüşlerinden durýar. Bu ýerde guşlaryň höwürtleýän döwründe maslykçy ýa-da kelguş, depe syçançysy, adaty göwenek, çakyrak, gyzylinjik, kiçi, deňiz we uluçüňk kebezler, bagyrtlak, gögerçin, baýguş, gara we akgaryn atgarlawaçlar, altynsow we ýaşyl daraklyklar, hüýpüpik duş gelýärler.

Photo by Marina Bazarevskaya

Ýokardan aşak

Issyk-Kul köli, Gyrgyzstan

Alakol köli, Gazagystan

SBÝ-ler adamlaryň dynç alýan we ekologik syýahatçylyk ýerleri bolup hyzmat edýärler

- Issyk-Kul ýylyň maýyyl döwründe adamlaryň köpçülikleýin dynç alýan ýerleri bolup hyzmat edýär. Bu ýerde infrastruktura oňat ösen: köp ýurtlardan syýahatçylary kabul edýän şypahanalaryň we dynç alyş öýleriniň köp mikdary bar. 2016-njy ýylda Issyk-Kul oblastyna gelip gören syýahatçylaryň umumy sany 1.159.656 adam boldy.
- Alakol köli ýerli ilatyň dynç alýan, şeýle hem, Gazagystandan we Russiýadan syýahatçylaryň gelip görýän ýeridir. Kölüň kenarynda dynç alyş zolaklarynyň we öýleriniň sany artýar. Häzirki wagtda bu kölüň kenar ýakasynda 60-dan gowrak dynç alyş öýleri we bazalary hereket edýär.
- Korgaljyn raýonynyň ýerli telekeçileri myhman öýlerini teklipl etmek bilen, syýahatçylara – bödwoçerlere hyzmat edýärler.

Myhman jaýlarynyň we öýleriň eýeleriniň özleri kenaryň we tutuş SBÝ-iň arassaçylygyna seredýärler, çünki olaryň pikirine görä tämiz gursaw syýahatçylary has oňat özüne çekýär.

- Son-Kul kölünde gelýän syýahatçylary hyzmat etmek üçin degişli infrastruktura ösdürilýär, bu işlere ýerli ilat köpçülikleýin çekilýär. Son-Kuluň syýahatçylygy ösdürmäge ýokary mümkinçiligi bar, oňa şu ýagdaýlar täsir edýär: beýik dag üstünde ýerleşýän kölüň adam eli az degen tebigaty, arassa howa, ýerli adamlaryň medeniýeti, urp-adatlary we umuman olaryň ýaşaýyş-durmuş aýratynlyklary. Ýerli adamlaryň öňden gelýän ýaşaýyş durmuşy, özboluşly bezegi bilen tapawutlanýan milli gara öýler daşary ýurtly syýahatçylar üçin örän täsin bolup görünýär. Bu sebit Beýik ýüpek ýolunyň toplumlaýyn syýahatçylyk ugurlaryna goşulan. Syýahatçylary kabul edýän ýerli ilat üçin birnäçe artykmaçlyklar bar: maliýe girdeji, bilim derejeleriniň ýokarlanmagy, şol bir wagtda özleriniň adaty hojalyk işlerini ýöretmäge mümkinçilik.

Ýokardan aşak

Son-Kul kölüniň kenaryndaky syýahatçylar üçin gurlan öýleriň şäherçesi, Gyrgyzstan

Germaniýaly «bödwöçerleriň» maşgalasy myhman jaýynyň eýesiniň maşgalasy bilen, Gazagystan

"Awaza" milli syýahatçylyk zolagy,
Türkmenistan
Türkmenbaşy aýlagy, Türkmenistan

- “Awaza” milli syýahatçylyk zolagy – bu häzirkizaman şypahana-şäheri bolup, ol Türkmenbaşy aýlagy SBY-iň günbatar çäğinden 4 km-de we Türkmenbaşy şäherinden 12 km-de ýerleşýär. Tomus möwsümünde bu ýere Türkmenistanyň ähli ýerlerinde we daşary ýurtlardan gelýärler. Awazada bir wagtda dynç alýanlaryň sany 4000 adama çenli ýetýär. Bu ýerde gurulmagy göz öňünde tutulýan 60 sany myhmanhanalardan eýýäm 20-den gowragy guruldy, 6 sany kotedjler toplumu, 7 sany dynç alyş-bejeriş merkezleri, 2 sany ýaht-klub, şeýle hem, esasan, uzynlygy 7 km bolan emeli derýanyň kenarynda ýerleşýän restoranlaryň, kafeleriň ulgamy bar.

Soň-Kul köli,
Gyrgyzstan

SBÝ-ler medeni mirasyň düzüm bölegidir

- Issyk-Kul kölüniň adamzadyň medeni mirasynyň bölegi hökmünde, mysal üçin, Çarwalaryň bütindünýä oýunlaryny geçirmekde aýratyn ähmiýeti bar. Bu ruhy gymmatlyklar bilen bagly bolup, estetiki we çeperçilik taýdan ylham çeşmesidir, ýerli durmuş, ykdysady we medeni häsiýetli äýratynluklarynyň esaslaryny emele getirýär.
- Son-Kuluň çägi medeni mirasyň bir bölegini, meselem, Manasyň goşunlaryndan galan ýadygärlikleri (“Taş Tulga”, “Dokuz ojaklar”) özünde saklaýar. Bu taryhy we ruhy gymmatlyklar hökmünde estetiki we çeperçilik taýdan ylham çeşmesi bolup durýar, bahasyna ýetip bolmajak arheologik şaýatnamalary özünde jemleýär, ýerli durmuş, ykdysady we medeni häsiýetli äýratynluklarynyň esaslaryny emele getirýär. Son-Kul kölüniň çöketligi adatça onuň töwereginde ýaşaýan ýerli ilat tarapyndan dürli medeni çäreleri we baýramçylyklary geçirmekde ulanylýar.

Okuwçylarynyň arasynda bödwoçing (Ýokardan aşak) Türkmenistanda we Gazagystanda

SBÝ-ler mekdep okuwçylary we talyplary üçin ekskursiýa gurnamak hem-de meýdan okuw tejribelerini geçmek bilen bagly hyzmatlary berýärler

- Каракөл көлі бейөкмөт уюмдары жана Актау Каракүл көли Актау шаһериниң jemgyýetçilik guramalary we okuw mekdepleri tarapyndan oluw-öwreniş maksatlary bilen peýdalanylýar. Çagalar we ýaşlar kölüň kenarynda gurnalýan her ýyldaky ýowarlara gatnaşýarlar.
- Türkmenbaşy aýlagy SBÝ-i Hazar döwlet tebigy goraghanasynyň ylmy bölümi we Türkmenbaşy şäheriniň umumybilim berýän orta mekdepleri tarapyndan bilim-terbiýe we okuw-öwreniş maksatlary bilen peýdalanylýar. Mekdep okuwçylary her ýylda gurnalýan “Seýilgähleriň ýörüşi” halkara tebigaty goraýyş hereketiniň çäklerindäki çärelere gatnaşýarlar.

SBÝ-leriň ýagdaýyna baha bermek we bar bolan meseleler

Oba hojalyk maksatlary üçin suwuň kadalaşdyrylman alynmagy, derýalaryň akymynyň üýtgedilmegi we suwlaryň hapalanmagy SBÝ-däki suwlaryň mukdar we hil meselelerine getirýär

- Issyk-Kul çöketligindäki kiçi derýajyklaryň suwlarynyň suwaryş (irrigasiýa) maksatlary bilen alynmagy olaryň faunasyna (haýwanat dünýäsine) zyýanly täsir edýär. Iri derýalaryň akymynyň düzgünleşdirilmegi olaryň hanasynyň zaýalanmagyna getirýär, batgalyklar gurap galýarlar, derýaýaka hanalary ýitýärler, köp mukdarda ýagşyň ýagmagy we buzluklaryň çalt eremegi sebäpli derýalaryň hanalary gönelyärler, tomusda öňüni saklaýan böwetleriň ýokdugy sebäpli joşýan suwlar köpsanly heläkçiliklere getirýärler. Issyk-Kul çöketliginde suw ýataklaryna senagat we durmuş galyndylarynyň arassalanman taşlanmagy ýa-da arassalaýjy desgalaryň ýeterlik hil derejesini üpjün edip bilmeýändigleri sebäpli suwlaryň hapalanmagy bolup geçýär.

Korgaljyn
goraghanasyna
ýanaşyk ýerleşen
SBÝ-de mallayňr
bakylmagy,
Gazagystan

Mallaryň çakdan aşa köp bakylmagy we agaçlaryň çapylmagy SBÝ-leriň kenaryndaky ösümlik örtüginini ýaramazlaşmagyna getirýär

- Son-Kul kölüniň töwereginde ýaşaýan ýerli ilatyň mallarynyň baş sanynyň artmagy we öri meýdanlarynyň tertipsiz ulanylmagy kölüň kenar ýakalarynda haşal otlaryň tutýan meýdanlarynyň giňelmegine getirdi. Baylýan mallaryň köp mukdarynyň bir ýerde toplanmagy öri meýdanlarynyň garyplaşmagyna we ösümlik örtüginini ýaramazlaşmagyna (degradasiýasyna) getirýär. Bu bolsa ýerleriň ýel we suw eroziýasynyň güýçlenmegine, ösümlik dünýäsiniň görnüş düzüminiň üýtgemegine täsir edýär. Bakylýan öý haýwanlarynyň basgylamagy netijesinde ýabany guşlaryň höwürtgelerindäki ýumurtgalary dargaýarlar, jüýjeleri ölýärler. Çopanlaryň kölüň kenarynda goraghananyň çäginde daşynda ýerleşýän ýataklary dag gazlarynyň kölüň kenaryna otlamaga çykmak mümkinçiliklerinden kesýärler.
- Derýa hanalaryndaky tokaý agaçlarynyň agaç önümlerini almak maksady bilen çapylmagynyň kanunçylyk taýdan gadagan edilendigine garamazdan, mal bakmak bilen bir hatarda uly we gyrymsy agaçlaryň bikanun çapylmagy Issyk-Kulda ösümlik dünýäsiniň ýaramazlaşmagyna getirýär.

- Korgaljyn goraghanasynyň çäginde daşarda, emma SBÝ-iň çäginde daýhan hojalyklary görnüşindäki maldarçylygyň güýçli derejede ösmegi SBÝ-iň ekoulgamyna täsir edýär.

Biologik serişdeleriň gözegçiliksiz ulanylmagy

- Son-Kul kölünde balyklaryň bikanun tutulmagy giňden ýaýran. Ondan daşgary hem, ýeleklerini düşürýän guşlaryň jüýjelerini tutmak bilen meşgullanýarlar.
- Balygyň ýylyň dowamynda çäklendirilmedik derejede tutulmagy, bikanun aw ulanylmagy we gamyşyň ýakylmagy “Garaşsyzlygyň 15 ýyllygy” suw howdany SBÝ-iň biodürlüligine howp döredýär.

Sähralyklardaky ýangynlar

- Korgaljyn goraghanasynyň çäkleriniň daşynda her ýylda sürüm işleriniň geçirilýändigine garamazdan, iýul-awgust aýlarynda gury tupanlardan sähralyklarda ýangynlar döreýär, olary goraghananyň işgärleri söndürýärler. Ol wagta gulatylaryň we beýleki ýer üstünde höwürtleýän guşlaryň jüýjeleri ganata galýarlar, şonuň üçin hem olar ýangynlardan heläk bolmaýarlar.

Sähralykdaky ýangyn,
Gazagystan

Ramsar SBÝ-lerini dolandyrmagyň meýilnamalaryna baha bermek

Ramsar SBÝ-lerini gorap saklamaga degişli dolandyryş işleriniň esasy ugurlaryna aşakdakylar degişli:

- Çägiň meýilnamalaşdyrylmagy we zolaklara bölünmegi;
- ýer bölekleriniň döwlet kadastr hasaby we AGTÝ-iň döwlet kadastry;
- döwlet suw reýestriniň alnyp barylmagy we/ýa-da tebigy obýektleriň hasabyny ýöretmegiň beýleki görnüşleri;
- ýerleriň maksatlaýyn niýetlenişiniň kesgitlenilmegi we üýtgedilmegi;
- ýerleriň we beýleki tebigy obýektleriň peýdalanmaga berilmegi;
- ýergurluşyk we tokaýgurluşyk;
- tebigy obýektleriň we olaryň toplumlarynyň ýagdaýynyň monitoringi;
- tebigy obýektleri goramaga we peýdalanmaga bildirilýän talaplaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik.

Ramsar konwensiýasynyň Sekretariaty tarapyndan 2007-nji ýylda çap edilen Suwly-batgalyk ýerleri dolandyrmak (3-nji neşir) Gollanmanyň 16-njy babynda beýan edilişine görä, SBÝ-leri dolandyrmak üçin meýilleşdirmegiň esasy wezipelerine (funksiýalaryna) aşakdakylar degişli bolmaly:

Wezipe I	Ýeri dolandyrmagyň maksatlaryny we wezipelerini kesgitlemek
Wezipe II	SBÝ-iň häsiýetnamasyna täsir edýän ýa-da täsir edip biljek faktorlary kesgitlemek
Wezipe III	Jedelleri çözmek
Wezipe IV	Monitoringiň şertlerini kesgitlemek
Wezipe V	Öňde goýlan maksatlara we wezipelere ýetmek üçin zerur bolan çäreleriň ulgamyny kesgitlemek we ýazyp beýan etmek
Wezipe VI	Netijeli dolandyrmagyň üznüksizligini üpjün etmek
Wezipe VII	Zerur serişdeleri gözläp tapmak
Wezipe VIII	Ýerleriň çäginde, beýleki ýerler we guramalar hem-de gyzyklanýan taraplar bilen maglumatlary alyşmak
Wezipe IX	Dalandyryşyň täsirli we netijeli bolmagy Ө
Wezipe X	Ýerli, milli we halkara syýasatyna gabat gelmegi

Sebidiň ähli suwly-batgalyk ýerlerinden tejribeleri we meýilnamalary öwrenmeklik üçin 10 sanysy saýlanyp alyndy, olardan diňe 6-sy Ramsar sanawyna degişlidir. SBÝ-leri dolandyrmagyň iň oňat tejribeleri boýunça ölçeglerden ugur alyp, ol Ramsar ýerlerine degişli ball baha bermek işleri geçirildi.

Gazagystanda, Gyrgyzsatanda we Türkmenistanda Ramsar ýerlerini dolandyrmak boýunça meýilnamalara ball derejesinde baha bermek¹

SBÝ-leriň ady	Dolandyryş meýilnamalaryny düzmek we ýerine ýetirmek işleriniň wezipeleri									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Teniz-Korgaljyn köller ulgamy	5	5	2	3	4	4	3	4	4	3
Alakol-Sasykkol köller ulgamy	4	4	1	2	3	2	2	3	3	2
Issyk-Kul köli	4	5	3	3	4	4	2	4	3	4
Soň-Kul köli	5	5	3	3	4	4	2	4	3	4
Çatyr-Kul köli	4	4	3	3	3	4	2	4	3	4
Türkmenbaşy aýlagy	5	5	3	3	3	4	3	4	3	4

Berlen bahalara laýyklykda, Gazagystanda Teniz-Korgaljyn köller ulgamy, Gyrgyzstanda Soň-Kul köli we Türkmenistanda Türkmenbaşy aýlagy ýaly suwly-batgalyk ýerleri dolandyrmak boýunça iň oňat tejribelere eýe diýlip kesgittenildi.

Umuman, barlag geçirilen SBÝ-ler tutuşlygyna ýa-da belli bir bölegi düzümine girýän AGTÝ-leri dolandyrmakda aşakdaky meseleler bellenildi:

- SBÝ-i gorap saklamagy üpjün edýän kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň binýadynyň kämil dälidi;
- häzirkizaman monitoring ulgamynyň bolmazlygy;
- awçylyk hojalyklary bilen bähbit dawalaryň ýüze çykmagy;
- maddy-tehniki üpjünçiligiň ýeterlik dälidi;
- ýaş hünärmenleri işe çekmekligiň maksatlaýyn ulgamynyň ýoklugy;
- işgärleriň işden çykyp gitmekleri;
- ylmy-barlag işleriniň ýeterlik derejede maliýeleşdirilmezligi;
- ylmy bölümiň hünärmenleriniň düzüminiň ylmy-barlag işiniň degişli ugurlaryna gabat gelmezligi.

¹ Her bir wezipe boýunça ballar: 1-den (iň pes) 5-e (iň ýokary) çenli.

Teniz-Korgalyn köller ulgamy we Issyk-Kul köli SBÝ-leriň çäginäň
haýwanat dünýäsiniň wekilleri, Gyrgyzstan

Ýerli ilat bilen oňat ýola goýlan garşylyklyň aragatnaşygyň bolmazlygy dolandyryş meýilnamalarynyň ýetmezçiligidir. Soragnamalar arkaly toplanan maglumatlar ýerli ilatyň ekologik bilimleri almaga uly gyzyklanma bildirýändiglerine şaýatlyk edýär. Şonuň üçin hem örän möhüm wezipeleriň biri olary SBÝ-leri gorap saklamak işlerinde hyzmatdaşlyga çekmekdir. Ýerli adamlardan we merkezi häkimiýet edaralaryndan degişli goldaw almak üçin ýerli ilat hem-de köpçülikleýin habar beriş serişdeleri bilen aragatnaşygy ösdürmegiň maksatnamasynyň işlenip düzülmegi zerur. Bu maksatnama köpçülikleýin habar beriş serişdeleri bilen ýakyn aragatnaşygy, ýerli ilatyň birleşmelerini habarly etmekligi we olaryň arasynda aň-bilimi ýaýratmaklygy, gezelenje gelýänleri goraghanalaryň obýektleri bilen tanyşdyrmaklygy, tebigaty goramak babatda mahabat we çap işlerini öz içine alyp biler. Maksat çäkke gözegçilik ýagdaýy döredilmegi bilen baglylykda ilaty SBÝ-leri gorap saklamagyň zerurdygyna ynanýrmakdan, peýda gazanmak üçin nämeleriň ýerine ýetirilmelidigini düşündirmekten ybarat. Ýerli adamlaryň birleşmeleri özläriniň ýaşaýan ýerlerindäki SBÝ-i dolandyrmakda möhüm wezipäni ýerine ýetirip bilerler we hökman ýetirmelidirler. Mahabat işleriniň maksady agzybirlik we jogapkärçilik duýgusyny döretmekden ybarat, bilimler näçe elýeterli bolsa, adamlar sonça-da goraghanalaryň we SBÝ-leri goramagyň işlerine gatnaşmaga işjeň çekilerler.

Bar bolan Ramsar SBÝ-lerini dolandyrmagyň meýilnamalary boýunça teklipler

SBÝ-ler ýerli adamlaryň birleşmeleri üçin tebigaty goramagyň dürli görnüşleriniň ösmegi üçin şertleri üpjün edýärler: suw üpjünçiligi, balykçylyk, oba hojalygy (ýerasty suwlaryň derejesiniň belli bir ýagdaýda saklanmagy we ýerleriň hasylygynyň ýokary bolmagyny üpjün etmeginiň hasabyna), maldarçylyk, guşçulyk, balarýçylyk, aw hojalygy, derman otlaryň taýýarlanmagy, dynç alyş, syňahatçylyk we başgalar.

Ýerine ýetirilen işleriň netijesinde bilermenler tarapyndan umumylaşdyrylan teklipler düzüldi. Üç ýurduň tejribeleriniň esasynda Merkezi Aziýada SBÝ-leri durnukly peýdalanmak boýunça bar bolan iň oňat tejribeleri saklamak, ösdürmek we ýaýratmak boýunça teklipler işlenip düzüldi.

1. Ekoulgamlarda bolup geýýän tebigy we antropogen üýtgeşmeler bilen baglylykda, ol ýerleriň talabalaýyk dolandyrylmagyny üpjün etmek üçin olaryň araçäklerini anyklamaly we zolaklara bömek işini amala aşyrmaly (bu AGTÝ-leriň çäginde ýerleşýän ähli SBÝ-lere degişli). Guşlara gözegçilik etmek we gorag düzgüniniň netijeli berjaý edilmegi üçin gözegçilik diňlerini-meýdançalary gurnamaly (mysal üçin, Alakol goraghanasyndaky ýaly) hem-de degişli enjamlar bilern üpjün etmeli. Zerur bolan halatynda SBÝ-iň ygtybarly goragyny üpjün etmek üçin degişli AGTÝ-iň ulgamyny giňeltmeli (meselem, Kiçi Aral deňzi we Syrderýanyň deltasy SBÝ-indäki ýaly).
2. Suwly-batgalyk guşlarynyň migarsiýasyna oňat şertleri döretmek üçin, mysal üçin Hazar we Korgaljyn goraghanalarynda-ky ýaly, ekologik geçelgeleri/koridorlary döretmeli.
3. SBÝ-e ýaramaz täsirini azaltmak üçin, onuň töweregindäki öri meýdanlarynda mal bakmaklygyň kadaly ýagdaýda alnyp barylmagyny üpjün etmeli.
4. Ramsar konwensiýasyndan, Biodürlülük hakynda konwensiýadan we beýleki halkara ylalaşyklaryndan gelip çykýan borçnamalary ýerine ýetirmäge gönükdirilen işleriň çäginde suwly-batgalyk guşlarynyň göçüşiniň, gyşlaýşynyň we höwürtegeleşiniň monitoringini dowam etdirmeli (BirdLife International we Wetlands International bilen hyzmatdaşlykda).
5. mümkin bolan ýokary derejede ylmy barlaglary alyp barmaly, SBÝ üçin dolandyryş meýilnamasyny işläp düzmek we barlanlaryny täzelemek maksady bilen, öňden toplanan maglumatlary ulanmaly, olaryň üstüni täzeleri bilen yzygiderli doldurmaly.
6. SBÝ-de Tebigat ýyl ýazgysy alnyp barlan halatynda toplanan maglumatlaryň arhiwi bar bolsa, olary özleşdirmek we ekoulgamlaryň uýgunlaşmak mümkinçiliklerine baha bermek bilen bagly ýörite işleri geçirmäge synanyşmaly.
7. SBÝ-leriň we olaa ýanaşyk ýerleriň serişdelerini/baýlyklaryny özleşdirmekde gyzyklanýan taraplar, şol sanda awçylar we beýleki ýerli adamlaryň birleşmeleri bilen hyzmatdaşlygy ösdürmeli (meselem, “Ysyk-Köl” Biosfera çägindeki ýaly).
8. Ýutlaryň her birinde monitoringiň bitewi (sebitleýin) ulgamyna çykmaga we birikmäge mümkinçiligi bolan, Ramsar SBÝ-niň monitoringiniň geoinformasion ulgamyny (GIU) döretmeli.
9. Maglumat serişdelerini ulanyjylaryň arasynda, şol sanda dürli köpçülikleýin habar beriş serişdeleri we sosial ulgamlaý ulanmaklyk arkaly, SBÝ-leriň wajyplygy barada mahabatlandyrmagyň ähli mümkinçiliklerini ulanmaly. Ýaşlar bilen (mekdep okuwçylary, talyplar we başgalar) ekologik taslamalar boýunça işleri güýçlendirmeli.
10. Ýerli adamlaryň öz bähbitlerini, şol sanda ekskursiýalary gurnamak, bödwotçing, tebigy gözelligi surata düşürmek ýaly syňahatçylykly dynç almak bilen bagly iş orunlary bilen üpjün etmedäki zerurlyklaryny göz önünde tutup, ýerli ilaty SBÝ-leri goap saklamagyň wezipelerine çekmeli.

11. Dolandyrmak meýilnamasy – bu SBÝ-iň monitoingi ulgamynda iş ýüzünde ulanmaklyga we hakyky, ýöne göwnejaý peýda almaklyga gönükdirilen standart hökmündäki esasy resminama. Onuň ýörelgeleri we ölçegleri dolandyrmagyň tejribesini gowulandyrмага gönükdirilendir. Ýörelgeler – bu SBÝ-i dolandyrmak işinde boýun gaçyryp bolmaýan düzgünlerdir, ölçegler bolsa – olaryň ýerine ýetirilişini barlamaklygyň serişdeleridir. Ýörelgeler we ölçegler SBÝ-leri dolandyrmak işiniň içinden eriş-argaç bolup geçmelidirler. Dolandyrmak meýilnamasy kanunçylygy, kadalary, ýurt tarapyndan tassyklanany halkara şertnamalaryň, konwensiýalaryň we ylal-aşyklaryň düzgünlerini ýerine ýetirmelidir. Edara (bu ýagdaýda AGTÝ), eger-de onuň çäginde SBÝ bar bolsa, onda ol resmi taýdan hasaba alnan ýuridiki tarap bolmalydyr. Ol öz işinde SBÝ-i, onuň biodürlüligini we beýleki baýlyklaryny rugsat edilmedik ýa-da bikanun ulanmakdan gorap saklamak boýunça degişli (öňüni alyş) çäreleri görmelidir. SBÝ-i dolandyrmagyň meýilnamasynda işleriň ýerine ýetirilişiniň monitoringiniň netijeliligine we tutuş dolandyrmak işine baha bermäge mümkinçilik berýän, hakyky barlanan görkezijiler berilmelidir.

12. SBÝ-leriň ekoulgam hyzmatlary köptaraplaýyn. Bu babatda gyzyklanýan taraplara hökmany suratda ekoulgam hyzmatlaryndan peýdalanýan we ol ýerleri goramak işlerine çekilýän ýerli adamlaryň birleşmeleri hem degişli edilmelidirler. Bu aýratyn-da medeni, ekologik, ykdysady ýa-da ruhy gymmatlyklary bilen bagly ýer böleklerine degişlidir. Özem, ýerli birleşmeleriň

özleriniň öňden gelyän ýaşayyş döň-dessurlaryna bolan hukuklary berjaý edilmelidir. Ýerli adamlaryň birleşmeleri şeýle ýerleriň goralayp saklanmagyna höwesli bolmalydyrlar. Eger-de ol ýerler zaýalansa, onda SBÝ-e jogapkärler ýerli birleşmeler bilen bilelikde olary gaýtadan dikeltmeklige çalyşmalydyrlar. Meselem, Gyrgyzstanda Son-Kul köli SBÝ-indäki ýerli birleşmeleriň çakdan aşa mal bakmaklary netijesinde dag gazlarynyň höwürtegeýän ýerleri zaýalandy, ýöne 1996-njy ýylda ol ýerde guşlaryň höwürtelemekleri üçin emeli adajyklar döredildi.

13. SBÝ-i dolandyrmagyň tejribesine baha bermeklik dolandyrmak meýilnamasyny ýerine ýetirmegiň monitoringiniň, onuň netijeleriniň seljermesiniň esasynda amala aşyrylmalydyr. Dolandyrmagyň meýilnamasynyň ýerine ýetirilişiniň netijeleriniň gysgaça synlaryny açyk (tölegsiz) görnüşde ulgamda elýeterli edip ýerleşdirmeli (8-nji bölege seret), meselem, Gyrgyzsatandaky ýaly.

14. SBÝ-leri dolandyrmagyň bar bolan meýilnamalaryny kämilleşdirmek işindäki ölçeglere yzygiderli baha berip durmak we olaryň durmuşa geçirilmegi SBÝ-leriň toplumlaýyn monitoringini, gorap saklamagy we durnukly peýdalanmagy amala aşyrmakda esas bolmalydyrlar. Ramsar ýerleriniň mümkinçiliklerini saklap galmak bähbidi biziň ýurtlarymyzy durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň maksatnamalarynda we halkara hyzmatdaşlygyň meselelerinde göz önünde tutulmalydyr.

Ramsar sanawyna girizmäge mynasyp SBÝ-iň geljekdäki meýilnamalaşdyrmasyynyň ýörelgeleri

Geografiki taýdan ýerleşýän ýerine we ýerine ýetirýän wezipelerine laýyklykda SBÝ-leriň dolandyrylmagy AGTÝ-leriniň dolandyrylyşyndan tapawutlanmalydyrlar. Şonuň üçin hem, aşakdaky iki sany ýörelgelere üns berilmegi zerur:

- **Basseýn ýörelgesi.** SBÝ-i gorap saklamagyň we peýdalanmagyň meýilnamasynyň onuň ähli suw toplaýyş basseýnini öz içine almagy zerur, sebäbi şeýle SBÝ-leri bitewi ekoulgam hökmünde köp derejede suw toplanýan meýdanyň suwunyň göwrümüne we ol ýeriň düzümine bagly bolýar.
- **Toplumlaýyn ýörelge.** Suw toplaýyş basseýniniň meýdanynyň ýagdaýyna, şeýle hem, möwsümleýin we ýyllyk üýtgemesini (dinamikasyny) hem hasaba almak bilen, suw ýatagynyň hereketde bolmagynyň aýratynlyklaryna baglylykda, SBÝ-iň işjeň we gowşak goragyny utgaşykly alyp barmaly. SBÝ-leriň olaryň töwereginde ýaşaýan ýerli adamlaryň durmuşyndaky ähmiýetine baglylykda (ýokarda beýan edilishinden görnüşi ýaly), toplumlaýyn çäreler ýerli birleşmeleriň SBÝ-e oňyn garaýyşlarynyň emele gelmegini göz önünde tutmalydyrlar. Eger-de SBÝ AGTÝ-iň çäginde ýerleşýän bolsa, onda Doladyrmak boýunça meýilnamada bu SBÝ-iň degişli ekoulgam üçin tebigaty goraýyş ähmiýetiniň göz önünde tutulmagy teklip edilýär. Şonuň üçin hem, bu ýeri gorap saklamak boýunça ýörite meýilnamanyň taýýarlanylmagy ýa-da AGTÝ-i dolandyrmagyň meýilnamasynyň düzüminde aýratyn bellenilmegi maksadalaýyk hasaplanylýar.

Ramsar konwensiýasy boýunça halkara borçnamalar, şol san-da Merkezi Aziýanyň ýurtlary üçin, aşakdakylara mümkinçilik berýärler:

- Her ýurda SBÝ-leri, aýratyn-da Ramsar sanawyna girenleri gorap saklamak boýunça ygtybarly gözegçiligi üpjün edýän

meýilnamalary kesgitlemäge we durmuşa geçirmäge. Özem, tehnogen täsirleriň, hapalanmalaryň ýa-da beýleki antropogen basyşlaryň netijesinde ol ýa-da beýleki SBÝ-iň ekologik derejesiniň üýtgän halatynda ol ýerden alnan maglumatlaryň elýeterli bolmagyny üpjün edýärler.

- Ramsar konwensiýasynyň Sekretariatynyň we/ýa-da Talaplarynyň Maslahatlarynyň SBÝ-leriň, olaryň biodürlüliginiň goragy, dolandyrylmagy we durnukly peýdalanylmagy babatda ähli gyzyklanýan taraplar, SBÝ-i dolandyrmak boýunça ähli derejedäki jogapkär edaralar we adamlar üçin görkezmeler/teklipler hakynda habarlylygy we maglumatlaryň alynmagyny üpjün etmege mümkinçilik berýärler.

Şeýle hem, Ramsar SBÝ-leri dolandyrmagyň wezipeleri tebigy serişdeleriň/baýlyklaryň peýdalanylyşyny we/ýa-da daşky gurşawy goramak meselelerini düzgünleşdirmek babatda döwlet dolandyryşynyň ygtyýarly edaralaryna gönükdirilendirler.

Ramsar konwensiýasynyň Ramsar ýerleriniň dolandyrylyşyna we gözegçiligine bildirýän talaplary üç sany esasy toparlara bölünýär: 1) şeýle ýerleri degişli Ramsar ölçeglerine (kriteriýlere) laýyklykda kesgitlemeli we bellemeli; 2) şeýle ýerleriň tebigaty goramak düzgünini göz önünde tutýan we ol ýerleri gorap saklamagyň maksadyny üpjün edýän dolandyryş meýilnamasyny işläp düzmeli; 3) Ramsar SBÝ-leriniň bu sanawa girizmek boýunça kesgitlenen derejesiniň ýaramazlaşmagyna ýol bermezlik üçin, olary hemişe gözegçilikde saklamaly.

Ramsar sanawyna girizilmäge mynasyp düýlip kesgitlenen SBÝ-i dolandyrmagyň iş ýüzündäki tejribesi bilen Ramsar konwensiýasynyň talaplarynyň arasyndaky laýyk ýa-da çapraz gelmeler dolandyrmagyň bar bolan tejribesiniň netijeliligi barada berlen bahadan soňra ýüze çykmagy mümkin. Eger-de SBÝ-iň tebigy toplumlary saklanyp galýan, biodürlüligi azalmaýan, suwly-batgalyk guşlarynyň ýaşaýan ýerleri zaýalanmaýan bolsa, onda bu doladyryş işiniň oňyn netijesiniň görkezijisi (indikatory) bolup hyzmat edip biler. Eger-de tersine bolsa, onda şeýle dolandyryş işi netijesizdir we Ramsar konwensiýasynyň talaplaryna hem-de dolandyryşyň iň bolmanda Merkezi Aziýanyň bileleşip döreden MA SRB-a girýän ýurtlarynda toplanan iş ýüzündäki tejribelerine gapma-garşy gelýär.

Ýokardan aşak

Gyrgyzstanda mekdep okuwçylary üçin açyk sapak

Türkmenistanda gurnalan "tegelek stol"

Taslamanyň çäklerinde geçirilen çäreler

Taslamanyň çäklerinde SBÝ-leriň Bütindünyä günü mynasybetli aşakdaky çäreler geçirildi:

1. Goraghananyň, şäher administrasiýasynyň we SBÝ-leriň baýlyklaryndan peýdalanylýan gyzyklanýan taraplaryň gatnaşmagynda Türkmenbaşy şäherinde SBÝ-ler günü (21-nji ýanwarda).
2. 2-nji fewralda Gazagystan Respublikasynyň Oba hojalyk ministrliginde Suwly-batgalyk ýerleriň Bütindünyä gününe bagyşlanan mejlis.
3. 1-nji fewralda Türkmenistanyň Daşky gurşawy goramak we ýer serişdeleri baradaky döwlet komitetiniň Çöller, ösümlük we haýwanat dünýäsi milli institutynda Suwly-batgalyk ýerleriň Bütindünyä gününe bagyşlanan tegelek stol.
4. "Ysyk-Köl" Bisfera çäginde "Suwly-batgalyk ýerleriň Bütindünyä günü" halkara çäresine bagyşlanyp geçirilen duşuşyk.
5. Naryn şäherindäki we At-Başy, Koçkor we Naryn raýonlarynyň goraghana ýanaşyk ýerlerdäki orta mekdepleriň okuwçylarynyň, şeýle hem Naryn şäheriniň 87-nji liseýinde okaýan Pamirli gyrgyzlaryň arasynda çykyşlar, "Karatal-Žaparyk" döwlet tebigy goraghanasynda tegelek stol (2-nji fewralda), At-Başy raýonynyň Kazybek obasyndaky Naamatbek Usonaliýew adyndaky orta mekdebiň 9-njy synp okuwçylary üçin açyk sapak (7-nji fewralda).
6. Issyk-Kul we Çatyr-Kul kölleriniň kenaryny gaty-durmuş galyndylaryndan hem-de balyk tutulýan torlardan arassalamak boýunça çäreler.
7. Bişkek şäherinde SBÝ-ler gününü geçirmek hem-de 2018-2020-nji ýyllarda SBÝ-leri gorap saklamak boýunça hereketleriň mejilnamasynyň ikinji tapgyryny ara alyp maslahatlaşmaklyga bagyşlanan jemleýji maslahat.
8. Korgalyn goraghanasynyň merkezi edarasynda Suwly-batgalyk ýerleriň Bütindünyä gününe bagyşlanyp gurnalan «Eziz ölkämiziň SBÝ-lerini gorap saklalyň!» atly tema boýunça çäre.

Bu material “Ýerli adamlaryň birleşikleriniň suwly-batgalyk ýerleri (SBÝ) gorap saklamak we durnukly peýdalanmak boýunça iň oňat tejribelerini ýygnamak we ýaýratmak arkaly Gazagystanda, Gyrgyzstanda we Türkmenistanda SBÝ-leriň derejesi barada maglumatlary täzelemek” Gollanmasynyň gysgaça beýanydyr.

Suratlary taslamanyň milli bilermenleri Adylbek Kozybakow (Gazagystan), Askar Dawletbakow (Gyrgyzstan) we Eldar Rustamow (Türkmenistan) dagy berdiler.

Ol resminama tutuşlygyna elektron görnüşde www.carececo.org saýtynda ýerleşdiriler.

Gollanmany almak we taslamanyň netijeleri boýunça MA SRB-na aşakdaky salgy boýunça ýüz tutup bilersiňiz:

Almaty, Orbita-1, 40, Merkezi Aziýanyň Sebitleýin ekologiýa merkezi

Habarlaşmak üçin:

Žanel Karina – MA SRB-nyň tehniki sekretary

zhkarina@carececo.org

Photo on cover: Urazaliev Ruslan (АСБК)

Cover design/layout/pre-press:

Marina Bazarevskaya